

Kierunki rozwoju oferty turystyki społecznej w wymiarze kulturowym – przypadek Krakowa i Wrocławia

Iryna Manczak

manczaki@uek.krakow.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9661-9945>

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie,

Instytut Zarządzania w Kolegium Nauk o Zarządzaniu i Jakości

Izabela Gruszka

izabela.gruszka@wab.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4266-377X>

Wrocławska Akademia Biznesu w Naukach Stosowanych

Abstrakt: Celem artykułu jest zarysowanie kierunków rozwoju oferty turystyki społecznej w wymiarze kulturowym. Analizą objęto programy turystyczne realizowane w Krakowie i we Wrocławiu. Na potrzeby prowadzonych badań zastosowano metodę studium przypadku oraz obserwację uczestniczącą. Postanowiono zidentyfikować oraz szerzej omówić wybrane przykłady, które wpisują się w zakres przedmiotowy rozważań. Na kanwie poczynionych analiz sformułowano odpowiedzi na pytania badawcze, które wyznaczyły ramy teoretyczne opracowania. W jej jego pierwszej części dokonano przeglądu literatury przedmiotu poświęconej turystyce społecznej. W dalszej części rozważań wyeksponowano zagadnienia dotyczące sposobów kreowania oferty turystycznym, w tym ze wskazaniem określonych form (m.in. wycieczki, gry miejskie, warsztaty muzealne). Kluczową część artykułu stanowi prezentacja oferty produktów turystyki społecznej na przykładzie Krakowa i Wrocławia. W ramach opracowanej konwencji badawczej zestawiono wiodące cechy badanych przykładów, które oddają charakter zmian oraz zjawisk mających miejsce na krajowym rynku turystycznym.

Słowa kluczowe: turystyka społeczna, oferta turystyczna, Kraków, Wrocław, kierunki rozwoju turystyki społecznej

Wprowadzenie

Problematyka turystyki społecznej ma znamiona ugruntowanej koncepcji w literaturze przedmiotu [McCabe 2019], jednak sposoby jej definiowania wraz z wpływem czasu wielokrotnie ewoluowały¹. Pomimo długiej tradycji oraz popularności tej koncepcji wśród badaczy do tej pory nie ma zgody co do wspólnej czy też uniwersalnej definicji jej formy turystyki [Korbiel, Dominek 2021; Kociszewski 2021]. Jedną z przyczyn może być fakt, że analizowane pojęcie obejmuje szeroki zakres działalności, kierowanej do różnych grup społecznych [Minnaert i inni 2006]. Co ważne, eksplorowana kategoria określana jest także jako „turystyka dla wszystkich” (*tourism for all*) [Cisneros-Martínez, McCabe, Fernández-Morales 2018]. Niewątpliwie to ostatnie stanowisko nie ułatwia wypracowania jednoznacznej definicji czy też eksponującej wiodące kwestie z zakresu turystyki społecznej.

¹ Publikacja została sfinansowana ze środków subwencji przyznanej Uniwersytetowi Ekonomicznemu w Krakowie „Program Potencjał 2022” – projekt nr 59/ZZH/2022/POT.

Nie ulega wątpliwości, że oczekiwania odbiorców produktów turystyki społecznej determinują kierunki rozwoju jej oferty. Najczęściej oczekiwania te korespondują z potrzebą organizacji czasu wolnego w sposób atrakcyjny oraz powiązane są z nabywaniem kompetencji kulturowych. Co istotne, uczestnikami wypraw w ramach turystyki społecznej są zróżnicowane grupy społeczne. Jednak często łączy je zainteresowanie wizytą w instytucji kultury czy też odwiedzaniem miejsc recepcji turystycznej, które dysponują bogatym zasobami dziedzictwa historycznego. Ponadto uwzględnianie perspektywy wszystkich grup interesariuszy w strategii organizacji stanowi dowód tego, że jej działalność realizowana jest w sposób społecznie odpowiedzialny, z kolei podejmowane decyzje i przedsięwzięcia dążą do równowagi różnych interesów [Wójcik-Karpacz 2018]. Warto zauważyć, że w ostatnim czasie poszerzyło się grono interesariuszy krajowych organizatorów turystyki społecznej. Do tego grona można zaliczyć także uchodźców z Ukrainy.

W prezentowanych rozważaniach podjęto próbę wskazania wspólnych obszarów, które mogą zobrazować związki turystyki kulturowej i turystyki społecznej. Przyjęte założenia badawcze uzasadniają publikacje w literaturze przedmiotu oraz przedsięwzięcia podejmowane przez podmioty kreujące programy turystyczne. Warto zauważyć, że oferta w ramach turystyki kulturowej w miastach wyróżnia się bogactwem propozycji tworzonych przez organizatorów turystyki, różnorakie podmioty związane ze sferą kultury (m.in. organizacje pozarządowe) oraz instytucje kultury (m.in. muzea, centra kultury, galerie sztuki, obiekty wystawiennicze). Ponadto oferta ta obejmuje także zwiedzanie lokalnych zabytków w ramach różnorodnych tras tematycznych. Przedstawione uwagi potraktowano jako motyw przewodni rozważań odnośnie do kierunków rozwoju oferty turystyki społecznej na przykładzie Krakowa i Wrocławia. Niewątpliwie miasta objęte analizą zaliczane są do wiodących miejsc recepcji turystycznej w Polsce, które wzbudzają zainteresowanie wśród uczestników krajowego ruchu turystycznego. W ośrodkach tych można wskazać szereg przykładów związanych z uprawianiem turystyki społecznej pod kątem poznawania lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego.

W artykule przedstawiono kierunki rozwoju oferty turystyki społecznej w wymiarze kulturowym. Analizą objęto programy turystyczne realizowane w Krakowie i we Wrocławiu, jak również kreowane przez organizatorów zlokalizowanych w tych ośrodkach osadniczych. Na potrzeby prowadzonych badań zastosowano metodę studium przypadku, w tym niektóre przykłady omówiono

w oparciu o dane pierwotne uzyskane w ramach obserwacji uczestniczącej. Postanowiono zidentyfikować oraz szerzej omówić wybrane produkty turystyczne, które wpisują się w zakres przedmiotowy podjętych rozważań. Na kanwie poczynionych analiz sformułowano odpowiedzi na pytania badawcze, które wyznaczyły ramy teoretyczne artykułu.

Cel i zastosowana metoda badawcze

Celem prezentowanych rozważań jest przedstawienie kierunków rozwoju oferty turystyki społecznej w wymiarze kulturowym. Analizą objęto programy turystyczne realizowane w Krakowie i we Wrocławiu. Na potrzeby prowadzonych badań zastosowano metodę studium przypadku oraz obserwację uczestniczącą. Drugie zastosowane podejście pozwoliło pozyskać dane pierwotne, które obrazują analizowaną problematykę oraz pozwalają ją pogłębić. Warto dodać, że obserwacja uczestnicząca zakłada zgromadzenie oraz w dalszej kolejności poddanie analizie danych w ich naturalnym przebiegu. Dane te są w bezpośrednim polu widzenia i słyszenia dla badacza [Robey, Taylor 2018].

Na potrzeby podjętych badań sformułowano następujące pytania:

- jakie można wskazać przykłady uprawiania turystyki społecznej w Krakowie i we Wrocławiu?
- w jaki sposób konstruowane są wyróżnione produkty turystyczne z uwzględnieniem potrzeb odbiorców analizowanej formy turystyki?

Odpowiedzi na wyżej postawione pytania zarysowano na kanwie przeprowadzonych analiz, które koncentrowały się wokół dyskusji publikacji z literatury przedmiotu. Ponadto zostały uzupełnione przez doniesienia z praktyki gospodarczej. Wyróżnione przykłady obrazują kierunki rozwoju oferty wybranych podmiotów działających na krajowym rynku turystycznym. Bogata oferta wrocławskich oraz krakowskich organizatorów programów turystycznych, w tym innych jednostek zaangażowanych w tego rodzaju dziania (m.in. instytucje kultury, organizacje pozarządowe), nie pozwala omówić wszystkich inicjatyw, które mogą wpisać się w zakres przedmiotowy artykułu. Jednak starano się dobrać takie produkty turystyczne, które egzemplifikują działania skierowane do kluczowych segmentów turystyki społecznej. Sformułowane konkluzje potraktowano jako przyczynek do dalszych badań na temat rozwoju oferty uczestników turystyki społecznej, jak również

skoncentrowanej na problematyce prezentowania szeroko rozumianych treści kulturowych.

Turystyka społeczna - przegląd literatury przedmiotu

Rozwój badań nad turystyką społeczną rozpoczął się od koncepcji zaproponowanej w połowie XX wieku. Według Hunzikera [1957, s. 52] był to „rodzaj turystyki, którą charakteryzuje udział osób o niskich dochodach, zapewniający im specjalne usługi”. W kolejnych dekadach rozumienie pojęcia zmieniało się, dowodem tego są liczne publikacje związane z problematyką turystyki społecznej. W świetle prowadzonych rozważań można przywołać podejście Couveia [1995], który twierdził, że główną lub wyłączną cechą turystyki społecznej powinien być jej niekomercyjny cel. Najbardziej aktualna koncepcja, zawarta w statucie Międzynarodowej Organizacji Turystyki Socjalnej, zakłada, że turystyka społeczna obejmuje wszelkie zjawiska i powiązania, dotyczące zarówno odwiedzających jak i mieszkańców krajów recepcji turystycznej, znajdujących się w niekorzystnej sytuacji lub takich, którzy nie mogą uczestniczyć w turystyce, i korzystać z jej zalet z jakichkolwiek powodów [za: Jabłonska i inni 2016]. Jak słusznie zauważa Stasiak [2021] badana forma turystyki głównie była rozumiana przez pryzmat dotowanych form podróży. Współcześnie tego rodzaju charakterystyka nie oddaje istoty turystyki społecznej.

Zdaniem Berbeki [2014, s. 39] turystyka społeczna „koncentruje się na tej części społeczeństwa, która w hierarchii potrzeb stawia turystykę wysoko, natomiast nie posiada funduszu swobodnej decyzji, by ją realizować”. Przywołane stanowisko sygnalizuje,

że aktywność turystyczna zajmuje wyjątkową pozycję w hierarchii potrzeb jej potencjalnych uczestników, jednak jej uprawianie uwarunkowane jest dysponowaniem odpowiednimi środkami finansowymi. Zatem aspekt ekonomiczny stanowi ważny element w rozważaniach z obszaru turystyki społecznej. Nawiązując do stanowiska Gryszela [2012, s. 123] należy dodać, że jej założeniem jest także umożliwienie podróżowania i uprawiania aktywności turystycznej jak największej liczbie uczestników, w tym osobom wykluczonym społecznie, grupom słabszym pod względem zdrowotnym czy ekonomicznym. Zaprezentowany pogląd podkreśla egalitarny charakter turystyki, jak również jej popularyzowanie za pośrednictwem turystyki społecznej [Sonuç, Oral 2017].

Wśród głównych adresatów turystyki społecznej wyróżnia się kilka segmentów. W dokumencie *„Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce. Stan, szanse*

i zagrożenia” [2007, s. 6] wskazano następujące grupy społeczne, które powinny uzyskać wsparcie w organizacji wyjazdów turystycznych:

- dzieci i młodzież,
- rodziny w specjalnej sytuacji,
- osoby niepełnosprawne oraz ich opiekunowie,
- osoby starsze.

W obecnej sytuacji geopolitycznej należałoby dodać do przedstawionej klasyfikacji jeszcze jedną znaczącą kategorię odbiorców. Grupą tą są uchodźcy z Ukrainy, którzy przybyli do Polski, uciekając przed rosyjską agresją po 24 lutego 2022 roku. Na kanwie przedstawionej typologii można wnioskować, że potencjalni uczestnicy turystyki społecznej tworzą zróżnicowane zbiorowości, w tym mają inne możliwości, oczekiwania oraz preferencje w związku z uczestnictwem w programach turystycznych. Zgłoszona uwaga ma istotne znaczenie na etapie tworzenia programów turystycznych, jak również nie może być pominięte przez ich organizatorów.

Do form turystyki społecznej zalicza się turystykę socjalną [Rapacz, Jaremen, 2014; Vento 2022] oraz turystykę opartą na lokalnej społeczności (*community-based tourism*), ekoturystykę opartą na społeczności lokalnej (*community-based ecotourism*) oraz turystykę społecznościową (*community tourism*) [Idziak, 2011]. Warto zauważyć, że turystyka społeczna pełni ważką rolę w podnoszeniu spójności społecznej, jak również stanowi przykład narzędzia inkluzji. Te ostatni termin utożsamiany jest również z „procesem odwrotnym do wykluczenia społecznego, kładzie akcent na wyrównywanie szans i wspieranie jednostek potencjalnie zagrożonych wykluczeniem oraz przeciwdziałanie wykluczeniu lub jego zwalczaniu” [Szafranek, Halicki 2016, s. 151]. Działania inkluzyjne mają zapewnić jednostkom równe prawa i dostęp do dóbr, usług, kapitału oraz rynków, umożliwić realizację ich planów, a także ułatwić uczestniczenie w życiu społeczno-gospodarczym [Kołodziejczyk 2018, s. 20]. Za najważniejsze przyszłe kierunki badań w zakresie turystyki inkluzywnej Scheyvens i Biddulph [2018, s. 593] uważają:

- zwrócenie uwagi na grupy zmarginalizowane jako potencjalnych dostawców produktów turystycznych, jak i konsumentów usług turystycznych,
- poszanowanie kultury i historii grup wykluczonych,
- kwestionowanie relacji władzy w turystyce i poza nią, w poszukiwaniu sprawiedliwości społecznej,

- poszerzenie udziału wszystkich grup społecznych w podejmowaniu decyzji dotyczących turystyki,
- wskazanie możliwości rozwoju nowych obiektów i atrakcji turystycznych,
- promocja wzajemnego zrozumienia i szacunku pomiędzy turystami a społecznościami odwiedzanymi.

Koncepcją pokrewną, choć zdecydowanie węższą od turystyki społecznej, jest idea turystyki dostępnej (*accessible tourism*). Buhalis i Darcy [2011, s. 10] definiują ją jako formę turystyki, która obejmuje procesy oparte na współpracy między interesariuszami, umożliwiające osobom mającym szczególne wymagania w zakresie dostępu, w tym mobilności, wzroku, słuchu i umiejętności poznawczych, samodzielne funkcjonowanie i godność, poprzez dostarczanie im uniwersalnie zaprojektowanych rozwiązań, przestrzeni i produktów turystycznych.

W obszarze turystyki społecznej kreowane są działania, które zapewniają jej uczestnikom dostęp do usług związanych z zagospodarowaniem czasu wolnego poprzez uczestnictwo w różnorodnych przedsięwzięciach turystycznych. Z badań przeprowadzonych przez Korbiel i Dominek [2021] wynika, że do grupy wiodących tematów podejmowanych w literaturze przedmiotu na temat turystyki społecznej można zaliczyć takie zagadnienia jak:

- polityka państwa sprzyjające podróżowaniu wszystkich grup społecznych,
- szeroko rozumiane funkcje analizowanej formy turystyki dla jej beneficjentów,
- jej rola w zrównoważonym rozwoju regionu.

Wyżej wskazane obszary wpisują się w aktualne kierunki prowadzonych badań oraz przedsięwzięcia inicjowane w celu popularyzacji turystyki społecznej, jak również uwypuklenia problematyki dyskutowanej w praktyce gospodarczej. W pracach badaczy wskazuje się także na kluczowe kwestie obrazujące turystykę społeczną w ujęciu ekonomicznym, które w dużym stopniu korespondują z problematyką rozwoju regionalnego oraz marketingu terytorialnego. Jako przykłady mogą posłużyć takie zagadnienia jak [Osojca-Kozłowska 2021, s. 89]:

- cele ekonomiczne, które mogą być osiągnięte za jej pośrednictwem,
- wzrost przedsiębiorczości i aktywności gospodarczej mieszkańców,
- rozwój lokalny i regionalny,
- korzyści fiskalne (na poziomie budżetu lokalnego i centralnego),

- inwestycje infrastrukturalne podejmowane w związku z rozwojem analizowanej formy turystyki,
- korzyści związane z poprawą wizerunku regionu lub też wybranych grup interesariuszy.

Przywołane zakresy przedmiotowe egzemplifikują miejsce oraz znaczenie turystyki społecznej w rozwoju społeczno-gospodarczym. Istotne jest także zwrócenie uwagi na działania, które należałoby zainicjować w odniesieniu do perspektyw rozwoju tej formy turystyki w najbliższym czasie w Polsce. Zdaniem Mikosa von Rohrscheidta [2021, s. 54] warto wskazać następujące ich przykłady:

- dostosowanie założeń krajowych programów i instytucjonalnie zorganizowanych lub wspieranych publicznymi środkami inicjatyw turystyki społecznej do politycznych strategii osiągania celów społecznych,
- rozpoznanie rzeczywistych potrzeb grup przewidzianych w wyżej przywołanych strategiach jako beneficjentów turystyki społecznej,
- dostosowanie skali i rodzajów programów oraz oferty krajowej turystyki społecznej do postępującego zjawiska starzenia się społeczeństwa,
- rozwiązanie kwestii organizacji produktów turystyki społecznej wynikających ze zmian w strukturze związków międzyludzkich i rodzin,
- dopasowanie wyżej wskazanej oferty do pogłębiającej się indywidualizacji zachowań turystycznych,
- wdrożenie regulacji prawnych, w tym mechanizmów ekonomicznych, wymuszających, ale także wspierających respektowanie przez wytwórców turystycznych celów społecznych i utrzymanie ich priorytetu wobec jednostkowych interesów ekonomicznych,
- wykorzystanie istniejącego systemu organizacji wybranych form turystyki społecznej (np. ofert uzdrowiskowych przy jednoczesnej modyfikacji) w celu podniesienia standardów turystycznych oraz odpowiadających wyzwaniom rynkowym.

Ostatni wyżej wymieniony punkt w ciekawy sposób koresponduje w wynikami badań przeprowadzonych przez Derco i Štrba [2020]. Przywołani badacze wskazują, że na przykład dla słowackich seniorów jakość usług turystycznych jest czynnikiem zdecydowanie ważniejszym w procesie podejmowania decyzji o zakupie wyjazdów turystycznych, niż wysokość wsparcia ze strony państwa. W praktyce może to

oznaczać, że współcześni emeryci poszukują atrakcyjnych ofert turystycznych w obiektach o relatywnie wysokim standardzie, a cena wyjazdu oraz wysokość potencjalnego dofinansowania nie musi być już kluczowym czynnikiem przesądającym o podjęciu decyzji zakupowej.

Turystyka społeczna a sposoby kreowania oferty

W ujęciu ogólnym turystyka umożliwia promowanie wartości kulturowych oraz kultywowanie dziedzictwa przeszłości [Meyer 2020, s. 53]. Zaprezentowany pogląd postanowiono rozwinąć w odniesieniu do turystyki społecznej, uwzględniając aktualne zjawiska społeczno-gospodarcze, w tym bezpośrednio związane z krajowym rynkiem turystycznym w wymiarze geopolitycznym. Wskutek tego w dalszej części prezentowanych rozważań skoncentrowano się na zagadnieniach kulturowych, które bezpośrednio powiązane są z problematyką artykułu. Nie można też nie zwrócić uwagi na fakt, że w wyniku pandemii Covid-19 nastąpiło także „przesunięcie zainteresowania potencjalnych turystów z turystyki zagranicznej na krajową, co przynajmniej częściowo zrekompensowało straty lokalnych przedsiębiorstw i biur turystycznych” [Zwiśło 2022, s. 6]. Pokłosem przywołanych zmian są także kierunki rozwoju turystyki społecznej, w tym tworzenie programów powiązanych z eksplorowaniem oferty kulturalnej wiodących krajowych ośrodków osadniczych (m.in. Kraków, Wrocław, Warszawa, Gdańsk). W części empirycznej artykułu przedstawiono wybrane elementy oferty turystycznej, które były realizowane w formie wycieczek, gier miejskich oraz warsztatów muzealnych. Często programy miały charakter jednodniowy.

W opinii badaczy wybrane programy turystyki społecznej o charakterze poznawczym należy rozpatrywać jako możliwość poznawania własnego kraju i jego dziedzictwa poprzez uczestnictwo w kulturze [Mikos von Rohrscheidt, 2021]. Co istotne, one mają także cechy wspólne z wyprawami określanymi mianem staycation tzn. wakacje bez dalekich wyjazdów. Tego rodzaju sposoby organizacji czasu wolnego zyskały na popularności w trakcie trwania pandemii Covid-19 [Manczak, Bajak 2022a]. Wyjazdy jednodniowe do większych ośrodków - dysponujących zasobami kulturowymi w postaci muzeów czy też innych obiektów wystawienniczych - umożliwiają realizację wypoczynku bez dalekich wyjazdów. Warto zauważyć, że projekty edukacyjne są integralną częścią działalności statutowej instytucji muzealnych [Manczak, Bajak 2022b]. Propozycje muzealne powinny być uwzględniane

w procesie projektowania produktów przez organizatorów turystycznych. Zasygnalizowany aspekt może stanowić istotny argument przemawiający za rozwijaniem oferty turystyki społecznej w nawiązaniu do aktualnych trendów, w tym związanych z funkcjonowaniem instytucji kultury.

Niewątpliwie uczestnicy turystyki społecznej doceniają możliwość nabycia kompetencji kulturowych, jak również mają potrzebę zniwelowania luki poznawczej w tym zakresie. Wyprawy kulturowe sprzyjają przyswajaniu treści przydatnych z punktu widzenia rozwoju osobistego jednostki oraz nabywania wiedzy. Przywołany proces może mieć miejsce w trakcie wizyty w instytucji kultury, podczas udziału w grze terenowej lub też zwiedzania miasta. Warto dodać, że gry miejskie są rodzajem rozrywki, która rozwinęła się w Polsce z początkiem XXI wieku. Za jego prekursora uznaje się Krzysztofa Bieleckiego, który stworzył serię „Urban Playground” realizowaną w Warszawie w 2005 roku [Zubowicz, Lewczuk, Piątek 2020]. Gra miejska stanowi rodzaj formy „aktywności poznawczej wypełniającej czas wolny, opartej na elemencie konkurencji, w którym liczą się szybkość, refleks i pomysłowość uczestników” [Szady 2017, s. 14]. Jest atrakcyjnym doświadczeniem dla dzieci i młodzieży.

Wśród beneficjentów turystyki społecznej są osoby ze specjalnymi potrzebami. W środowisku reprezentantów tej grupy społecznej aktywne uczestnictwo w kulturze oraz turystyce może być rozpatrywane jako możliwość angażowania się w aktywności, które sprzyjają nabywaniu kompetencji (m.in. wiedzy, umiejętności). Kompetencje te mogą mieć pozytywny wpływ na dobrostan tych osób. Jednak należy zwrócić uwagę na fakt, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną są najbardziej wymagającą grupą uczestników przedsięwzięć muzealnych ze względu na zróżnicowanie ich potrzeb i predyspozycji. Wskutek tego opracowanie warsztatów uwzględniających możliwości społeczno-emocjonalne i poznawcze tych osób wymaga nawiązania współpracy pomiędzy instytucjami kultury oraz specjalistami, terapeutami i nauczycielami osób z niepełnosprawnością intelektualną, jak również potencjalnymi odbiorcami [Więckowski 2015].

Produkty turystyki społecznej stanowią także atrakcyjne propozycje dla seniorów. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że jest to „grupa świadomych konsumentów i nabywców różnych towarów i usług, dysponujących stabilnymi dochodami pochodzącymi

ze świadczeń emerytalnych oraz z wiele innych źródeł” [Kociszewski 2021, s. 143]. Przywołane stanowisko ma istotne znaczenie w odniesieniu do działalności organizatorów turystycznych skoncentrowanych na obsłudze tego segmentu rynku. Generalna tendencja pokazuje, że uczestnictwo w kulturze seniorów przybiera różnorakie formy (m.in. oferta instytucji kultury kierowana do seniorów, zajęcia w ramach uniwersytetów trzeciego wieku czy też domów kultury) oraz postrzegane jest wartościowe doświadczenie przez nich. Warto zauważyć, że seniorzy „są zdecydowanie mniej materialistyczni niż inne grupy wiekowe i znacznie bardziej wrażliwi na wartości duchowe, społeczne i intelektualne, co oznacza zarówno skłonność do inwestowania w wartości niematerialne, jak i wiedzę” [Skutnik 2015, s. 268]. Oczekiwania i preferencje tej grupy odbiorców turystyki społecznej powiązane są także z poszerzaniem horyzontów podczas wypraw kulturowych.

Do grupy adresatów turystyki społecznej zakwalifikowano uchodźców z Ukrainy przebywających w Polsce od 24 lutego 2022 roku. W przypadku tych osób proces adaptacji może być realizowany poprzez uczestnictwo w wyjazdach turystycznych. Warto dodać, że przystosowanie się do życia w nowym środowisku nie jest łatwe, zwłaszcza gdy chodzi o przyjęcie wzorów zachowań czy też wartości kulturowych [Olak 2021]. W wyniku zjawiska akulturacji następuje wzajemne przenikanie się, a nawet przejmowanie wzorów kulturowych [Kruczek 2015]. Można uznać, że jest to proces, który współcześnie postępuje w przypadku obywateli Ukrainy przebywających w Polsce w związku z agresją Rosji. W świetle zgłoszonych uwag należy wskazać istotną rolę, jaką może pełnić turystyka społeczna w procesie przystosowania wyróżnionej grupy narodowościowej w Polsce. Jednak osiągnięcie pożądaných rezultatów powiązane jest z występowaniem oferty turystycznej tej grupie odbiorców.

Podsumowując, należy dodać, że tworzenie oferty turystyki społecznej powiązane jest z uczestnictwem w kulturze czy też eksplorowaniem zasobów dziedzictwa kulturowego. Ponadto problematyka ta ma także znamiona zagadnienia, które można uszczegółowić, odnosząc się do praktyki gospodarczej. W tej części rozważań zasygnalizowano problemy badawcze zapowiadające przykłady, które omówiono w części empirycznej artykułu.

Oferty produktów turystyki społecznej - przykłady z Krakowa i Wrocławia

W dalszej analizie postanowiono zarysować produkty turystyczne kierowane do wcześniej wyróżnionych grup interesariuszy turystyki społecznej: dzieci

i młodzieży, rodzin w trudnej sytuacji, osób z indywidualnymi potrzebami, seniorów oraz ukraińskich uchodźców. Warto podkreślić, że ich wyznacznikiem jest eksponowanie aspektów kulturowych w miastach objętych badaniem. Aspekty te stanowią temat przewodni realizowanych przedsięwzięć. Najpierw szerzej omówiono oferty produktów turystyki społecznej z Krakowa, następnie z Wrocławia.

W ramach prowadzonych badań zidentyfikowano produkt turystyki społecznej, który był przeznaczony dla uchodźców z Ukrainy (tab. 1). Jego realizatorem była Spółdzielnia Socjalna Tropem Przygody, prowadząca działalność w Kielcach. Spółdzielnia ta stanowi przykład turystycznej przedsiębiorczości w ramach turystyki społecznej. Jej oferta skierowana jest do typowych beneficjentów tej formy turystyki [Nowak 2021, s. 126]. W okresie listopad – grudzień w 2022 roku Spółdzielnia Socjalna Tropem Przygody zorganizowała cykl wyjazdów turystycznych z Kielc do Krakowa². Ich uczestnikami było prawie 400 osób. Wśród beneficjentów wycieczek głównie znalazły się kobiety oraz dzieci mieszkające czasowo w województwie świętokrzyskim.

Tab. 1. Zidentyfikowane produkty turystyki społecznej - przykłady z Krakowa

Grupa odbiorców	Produkt/projekt	Organizator	Opis działania	Informacje dodatkowe
Uchodźcy z Ukrainy	Wycieczka turystyczna do Krakowa	Spółdzielnia Socjalna Tropem Przygody	10 wyjazdów obejmujących wycieczki z Kielc do Krakowa	Wydarzenie zorganizowane w ramach projektu Świętokrzyskie dla Ukrainy
Dzieci i młodzież	Gra miejska „Akcja Krowodrza”	Muzeum Krakowa Oddział Instytutu Pamięi Narodowej w Krakowie	Organizacji gry miejskiej skierowanej do uczniów szkół podstawowych (klasy 6-8) i ponadpodstawowych z terenu województwa małopolskiego	Wydarzenie z wykorzystaniem aplikacji ActionTrack
Osoby z indywidualnymi potrzebami	Warsztaty dla osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną „Nowy dom – nowe miasto”	Muzeum Narodowe w Krakowie	Organizacja 4 warsztatów w ramach cyklu Muzeum przyjazne – spotkania dla osób niepełnosprawnych	Wydarzenie towarzyszące wystawie pt. Nowy początek. Modernizm w II RP
Seniorzy	Wycieczka turystyczna do Krakowa	Caritas Diecezji Kieleckiej	Organizacja wyjazdów ze Słomnik do Krakowa	Wydarzenie w ramach oferty Stacji Opieki

² W dalszej części rozważań przedstawiono informacje udostępnione przez analizowaną spółdzielnię.

				Caritas w Słownikach
Rodziny w specjalnej sytuacji	Wycieczka wychowanek z centrum placówek opiekuńczo – wychowawczych św. Ludwika do ogrodu zoologicznego w Krakowie	Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży „Mały Podróżnik”	Organizacja programów turystyczno-krajoznawczych na rzecz osób w trudnej sytuacji materialnej	Działanie w ramach działalności statutowej fundacji

Źródło: opracowanie własne

Wszystkie wyjazdy miały charakter jednodniowy. Ich program zakładał zwiedzanie Krakowa z przewodnikiem miejskim. Co istotne, zwiedzanie odbywało się w języku ukraińskim³. W trakcie każdej wycieczki miał także miejsce przejazd meleksami ulicami dzielnicy Kazimierz oraz Starego Miasta. W trakcie zwiedzania uczestnicy zwiedzali najważniejsze atrakcje turystyczne Krakowa (m.in. Wawel, Rynek Główny, kościół Mariacki, Collegium Maius, Barbakan)⁴. Należy nadmienić, że środki na realizację projektu pochodziły z Europejskiego Funduszu Spójności w ramach działania Świętokrzyskie dla Ukrainy. Udział w wycieczce był bezpłatny dla wszystkich uczestników.

Wyżej omówiony przykład produktu turystyki społecznej jest rodzajem przedsięwzięcia o charakterze poznawczym oraz adaptacyjnym z punktu widzenia odbiorców. W toku poczynionych obserwacji stwierdzono, że uczestnicy wycieczek wysoko ocenili możliwość zapoznania się z atrakcjami turystycznymi Krakowa. W opinii tych osób uczestnictwo w projekcie stanowiło rodzaj doświadczenia, które przyczynia się również do pozyskania wiedzy i poszerzenia horyzontów. Niewątpliwie było to ciekawe przeżycie dla turystów ukraińskich. Co istotne, grono odbiorców projektu przede wszystkim stanowiły osoby, które po raz pierwszy odwiedziły stolicę Małopolski w celu turystycznym.

Kolejny przykład dotyczy propozycji przygotowanej przez Muzeum Krakowa oraz Oddział Instytutu Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Krakowie. Organizatorzy przygotowali tematyczną grę miejską, która wpisuje się w cykl wydarzeń odbywających się w Krakowie. Muzeum

³ Jedna z autorek artykułu pełniła rolę przewodnika turystycznego podczas realizacji omawianego projektu.

⁴ W prezentowanych rozważaniach zwrócono uwagę na wybrane elementy projektu realizowanego przez Spółdzielnię Tropem Przygody. Skoncentrowano się na tej części programu turystycznego, która dotyczyła zwiedzania przestrzeni zabytkowej Krakowa. Warto dodać, że w ramach każdej wycieczki oferowano także posiłki (obiad, poczęstunek) oraz pobyt w krakowskim Parku Wodnym.

Krakowa można zaliczyć do grona krakowskich organizatorów wydarzeń, które zachęcają uczestników do eksplorowania historii oraz przestrzeni miejskiej w celu ich lepszego poznania. Tego rodzaju cele z powodzeniem mogą być realizowane podczas gier miejskich. Wyróżniona gra była wynikiem współpracy Muzeum Krakowa z oddziałem IPN oraz towarzyszyła Dniom Pamięci Ofiar Gestapo. Za pomysłodawcę wydarzenia uznaje się Jacka Salwińskiego⁵. Jego inspiracji należy upatrywać w podobnych wydarzeniach upamiętniających, które są organizowane w muzeach martyrologicznych. Co ważne, po raz pierwszy Dzień Pamięci⁶ obchodzono 14 września 2007 roku; odtąd zawsze ma to miejsce we wrześniu⁷, a od 2009 roku regularnie bierze w nim udział Wojsko Polskie [Jeżowski 2017, s. 515].

Gra miejska „Akcja Krowodrza” była skierowana do uczniów szkół podstawowych (klasy 6-8) oraz placówek ponadpodstawowych z terenu województwa małopolskiego. Gracze mogli utworzyć zespoły liczące do 5 osób. Udział zespołów w grze zgłaszał nauczyciel lub opiekun. Udział w wydarzeniu był bezpłatny [Regulamin gry... 2022]. W 2022 roku wydarzenie odbyło się 12 września. W grze uczestniczyło 24 zespoły, które liczyły łącznie 110 osób. Gra tematycznie nawiązywała do dziejów konspiracji w stolicy Małopolski w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939-1945. Zadaniem drużyn było zaangażowanie się w życie okupowanego miasta, poprzez wykonywanie różnorodnych zadań i rozwiązywanie zagadek. Uczniowie musieli zmierzyć się z takimi zadaniami, które wymagały wykazania się dużą wyobraźnią, umiejętnością wyciągania wniosków czy praktycznym zastosowaniem zgromadzonych informacji [Muzeum Krakowa 2023]. Rozgrywka została oparta o aplikację mobilną ActionTrack⁸. Zastosowane oprogramowanie⁹ „pozwała samodzielnie kreować gry terenowe oraz gamifikować wydarzenia (tj. przedstawiać wydarzenia z wykorzystaniem mechanizmów znanych z gier komputerowych) za pośrednictwem urządzeń mobilnych” [Boeske 2017, s. 1]. Można uznać, że aplikacja mobilna ActionTrack pozwoliła organizatorom zrealizować założenia zawarte w regulaminie gry, jak również przygotować wydarzenie, w ramach którego poznawanie historii

⁵ Osoba ta pełni funkcję zastępcy dyrektora ds. naukowych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

⁶ Jest to pierwsza nazwa wydarzenia.

⁷ Data nawiązuje do rocznicy przejścia przez niemieckie formacje policyjne Domu Śląskiego 13 września 1939 roku.

⁸ Udział w grze zakładał korzystanie z telefonu lub tabletu z systemem iOS (w wersji 8.0 i wyższej) i Android (w wersji 4.2 i wyższej). Na urządzeniu należało zainstalować bezpłatną aplikację ActionTrack, jak również warunkiem uczestnictwa w rozgrywce było posiadanie mobilnego dostępu do Internetu i włączenie usługi lokalizacji [Muzeum Krakowa, 2023].

⁹ Aplikacja została opracowana przez fińskiego dostawcę Team Action Zone.

odbywało się w ciekawy poznawczo sposób oraz angażowało wszystkich jego uczestników.

Można stwierdzić, że gra miejska „Akcja Krowodrza” spełnia założenia turystyki społecznej. Skierowana jest nie tylko do młodzieży uczącej się w krakowskich placówkach oświatowo-wychowawczych, ale także do szerszego grona potencjalnych odbiorców

z województwa małopolskiego. Udział tej drugiej grupy można traktować w kategorii jednodniowych wyjazdów turystycznych do Krakowa, których motywem przewodnim jest poznawanie historii w trakcie atrakcyjnie przygotowanych wydarzeń, w tym odbywających z się z zastosowaniem rozwiązań mobilnych.

Kolejny przykład z Krakowa poddany analizie dotyczył wydarzeń kreowanych przez Muzeum Narodowe w Krakowie. Postanowiono zwrócić uwagę na cykl warsztatów kierowanych do osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną „Nowy dom – nowe miasto”. Muzeum Narodowe w Krakowie podejmuje działania, których celem jest wypracowanie metod pracy odpowiadających potrzebom różnych grup zwiedzających. W związku z tym w ofercie znajdują się spotkania tłumaczone są na polski język migowy, tj. przeznaczone dla osób z dysfunkcją słuchu czy też osób z niepełnosprawnością intelektualną. Wyróżnione elementy oferty muzealnej mogą być rozpatrywane jako produkty skierowane do podstawowych grup uczestników turystyki społecznej. Zgodnie z przyjętą konwencją badawczą można uznać, że propozycja ta została opracowana z myślą o osobach z niepełnosprawnością intelektualną, przebywających w lokalnych domach opieki społecznej czy też w tego rodzaju placówkach znajdujących się w miejscowościach w pobliżu Krakowa.

Celem omawianych warsztatów było przedstawienie obrazów polskich artystów z początku XX wieku (m.in. Rafała Malczewskiego, Leona Chwistka, Władysława Strzemińskiego) oraz kompozycji przestrzennych (m.in. Katarzyny Kobro). Warsztaty zakładały, że ich uczestnicy wykonają modele nowoczesnych domów w nurcie malarstwa abstrakcyjnego z początku XX wieku [Muzeum Narodowe 2023]. Program wydarzenia zakładał przeprowadzenie 4 spotkań w listopadzie 2022 roku. Bilet wstępu na warsztaty wynosił 2 zł. Omawiana propozycja muzealna została zaaranżowana jako wydarzenie towarzyszące wystawie pt. „Nowy początek. Modernizm w II RP”. Jej motywem przewodnim było zaprezentowanie pierwszej fali modernizmu w Polsce w okresie międzywojennym XX wieku. Przedstawiony produkt turystyczny jest przykładem działania instytucji muzealnej, które ma funkcję aktywizującą

w odniesieniu do jednej z grup osób ze specjalnymi potrzebami. Co więcej, Muzeum Narodowego w Krakowie prezentuje się dzięki temu jako instytucja dostępna. Jednak udział osób z niepełnosprawnością intelektualną w tego rodzaju wydarzeniach uwarunkowany jest umiejscowieniem warsztatów w programach turystycznych kreowanych przez ich organizatorów (m.in. domy opieki społecznej, miejskie/gminne ośrodki pomocy społecznej, spółdzielnie socjalne) oraz docenieniem ich znaczenia w procesie aktywizacji społecznej podopiecznych.

Kolejny przykład produktu turystycznego, skierowanego do seniorów, dotyczy wycieczek ze Słomnik do Krakowa¹⁰. Ich organizatorem był Caritas Diecezji Kieleckiej. Programy te skierowane były do seniorów, którzy są podopiecznymi Stacji Opieki Caritas w Słomnikach. Organizacja wycieczek turystycznych jest jednym z elementów oferty słomnickiej placówki, która obejmuje szereg różnorodnych działań związanych z aktywizacją seniorów oraz animacją ich czasu wolnego. Warto dodać, że w wyjazdach turystycznych uczestniczy psycholog. W ostatnich latach zrealizowano kilka programów turystycznych prezentacji dziedzictwa historycznego Krakowa czy też innych miejscowości (m.in. Niepołomic)¹¹. Udział w wydarzeniu był bezpłatny dla seniorów. W 2021 roku miała miejsce wycieczka, która zakładała zwiedzanie Rydlówki (oddział Muzeum Krakowa) oraz Galerii Sztuki Polskiej XIX wieku w Sukiennicach (oddział Muzeum Narodowego w Krakowie). Z uzyskanych informacji wynika, że w opinii seniorów wizyty w instytucjach muzealnych są dla nich ważnym doświadczeniem, jak również mają znaczenie poznawcze oraz zbieżne z ich zainteresowaniami.

Ostatni przykład z Krakowa dotyczy osób, które znalazły się w trudnej sytuacji materialnej, które nie mogą samodzielnie podjąć decyzji o udziale w aktywności turystycznej. Postanowiono przybliżyć działalność Fundacji na Rzecz Dzieci i Młodzieży „Mały Podróżnik”. Zadaniem tego podmiotu jest wspieranie dzieci, które ze względu na trudną sytuację materialną nie uczestniczą w wyjazdach turystycznych. Fundacja ta koncentruje się w swojej działalności na organizacji różnych programów turystycznych na rzecz jednej z podstawowych grup odbiorców turystyki społecznej. W zakres prowadzonych rozważań wpisuje się m.in. wycieczka zorganizowana dla

¹⁰ Dane na temat tego przykładu pozyskano od przewodniczki krakowskiej, która od kilku lat prowadzi tego rodzaju grupy na zlecenie Caritas Diecezji Kieleckiej.

¹¹ Zazwyczaj grupa uczestników wycieczki liczy kilkanaście osób.

wychowanek z centrum placówek opiekuńczo – wychowawczych św. Ludwika¹². Jej celem było zwiedzanie ogrodu zoologicznego w Krakowie [Fundacja na rzecz... 2023]. Zrealizowane przedsięwzięcie stanowi przykład udziału w aktywnościach związanych z organizacją czasu wolnego przez osoby, które należą do grupy wykluczonej społecznie. Reprezentanci tej grupy społecznej mogą stać się uczestnikami programów turystycznych dzięki działalności takich podmiotów jak organizacje pozarządowe czy też spółdzielnie społeczne. Warto zauważyć, że w opinii krajowych badaczy do działań włączających dzieci i młodzież (zwłaszcza w trudnej sytuacji rodzinnej i społecznej) do aktywności turystycznej można także zaliczyć m.in. programy realizowane przez ośrodki pomocy społecznej [Olszewski-Strzyżowski 2021]. W świetle w/w obserwacji można uznać, że Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży „Mały Podróżnik” kreuje produkty turystyczne uczestnikom turystyki społecznej, w tym w podejmuje działania inkluzywne.

We Wrocławiu, podobnie jak w Krakowie, zidentyfikowano szereg działań o charakterze kulturalnym, społecznym i edukacyjnym, realizowanych przez różnego typu instytucje wspierające wymienione grupy odbiorców turystyki społecznej. Wybrane rozwiązania zebrano w formie tabelarycznej, a następnie krótko scharakteryzowano.

W obliczu wojny i kryzysu humanitarnego z Ukrainy do Wrocławia, od końca lutego 2022 przybyło ponad 100 tysięcy mieszkańców Ukrainy, głównie kobiet i dzieci. W niesienie pomocy uchodźcom zaangażowały się władze samorządowe i lokalne, ale także bardzo wiele organizacji pozarządowych, instytucji publicznych oraz firm i podmiotów gospodarczych. Jednym z nich jest wrocławskie zoo, którego działania były wielotorowe i długofalowe. Podstawowe formy pomocy to przekazanie pomocy rzeczowej (karma dla zwierząt oraz materiały opatrunkowe, leki weterynaryjne, dożylny wlewy, strzykawki czy środki uspokajające) i finansowej (ponad 100 tys. zł) na rzecz ukraińskich ogrodów zoologicznych i ich pracowników [Pomoc dla Ukrainy 2022].

¹² Wyróżnione placówki socjalizacyjne prowadzone są przez Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia w Krakowie oraz mają charakter podmiotów niepublicznych. Placówki są katolickimi jednostkami organizacyjnymi, które podejmują działania na rzecz powrót dziecka do rodziny poprzez umieszczenie go w rodzinie adopcyjnej albo jego usamodzielnienie.

Tab. 2. Zidentyfikowane produkty turystyki społecznej - przykłady z Wrocławia

Grupa odbiorców	Produkt/projekt	Organizator	Opis działania	Informacje dodatkowe
Uchodźcy z Ukrainy	Pomoc dla Ukrainy	Zoo Wrocław	Przekazanie darmowych biletów, 10 % zniżka przy zakupie biletów, oprowadzanie wycieczek w języku ukraińskim	Program rabatowy dla Ukraińców został zakończony 1 lipca 2022
Dzieci i młodzież	„Wrocławska wakacyjna przygoda”.	PROM Fundacja Integracji Społecznej	Cykl wycieczek i warsztatów o charakterze edukacyjno-integracyjnych dzieci i młodzieży pozostających w mieście w czasie wakacji	Projekt współfinansowany ze środków gminy Wrocław
Osoby z indywidualnymi potrzebami	„Łączą nas góry” „(Po) łączą nas góry”	Fundacja Ładne Historie	Organizacja wycieczek górskich dla osób z niepełnosprawnościami i ich rodzin	Projekt realizowany z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG.
Seniorzy	Wycieczki dla seniorów	Stowarzyszenie Promocji Sportu Fan/ Klub Aktywnego seniora	Organizacja kilkudniowych wycieczek krajoznawczych dla seniorów	Projekt współfinansowany ze środków gminy Wrocław
Rodziny w specjalnej sytuacji	Wycieczki krajoznawczo-integracyjne dla abstynentów	Wrocławskiego Stowarzyszenia Abstynentów „Starówka”.	Organizacja i promocja różnorodnych sposobów spędzania wolnego czasu bez użycia alkoholu i innych substancji uzależniających	

Źródło: opracowanie własne

Innym rodzajem wsparcia przybywających do Wrocławia uchodźców było umożliwienie odwiedzenia zoo, które stanowi największą i najchętniej odwiedzaną atrakcję turystyczną miasta. Na przełomie lutego i marca 2022 r. Zoo Wrocław przekazało 2500 biletów Wrocławskiemu Centrum Rozwoju Społecznego, które w imieniu Urzędu Miasta systemowo zarządzało pomocą Ukraińcom oraz 1700 biletów Stowarzyszeniu Gmin i Powiatów Aglomeracji Wrocławskiej. Dodatkowo, dla Ukraińców stworzono specjalny program rabatowy uprawniający do 10% zniżki, przy

zakupie biletów normalnych i ulgowych¹³. Dzięki temu uchodźcy mogli, poprzez wizytę w zoo, oderwać się od myśli związanych z wojną i brakiem bezpieczeństwa. Zwiedzanie obiektów krajoznawczych, w tym muzeów czy ogrodów zoologicznych, sprzyja dobremu samopoczuciu poprzez wzbudzanie uczuć zachwytu, zainteresowania, ciekawości świata, głębszego zrozumienia, większego poczucia przynależności oraz doświadczenie fizycznego bezpieczeństwa i spokoju [Falk i in. 2023]. Dodatkowo, Zoo Wrocław pomaga pracownikom ukraińskich ogrodów i ich rodzinom, udzielając im noclegów oraz umożliwiając pracę w obiekcie. Jedną z takich osób jest była opiekunka zwierząt drapieżnych w Zoo w Charkowie, która przybyła do Wrocławia w marcu 2022 r. wraz z dzieckiem i została zatrudniona w Punkcie Obsługi Klienta. Dodatkowo, od początku podjęcia pracy we Wrocławiu pani Karyna pełniła obowiązki tłumaczki dla grup ukraińskich, a następnie została przeszkolona przez edukatorów zoo i obecnie sama jest przewodniczką i oprowadza po zoo w języku ukraińskim. Dzięki temu zwiedzający z Ukrainy czują się bezpieczniej, więcej rozumieją i chętniej zadają pytania. Warto dodać, że według statystyk frekwencji w 2022 r. ponad 12 % ogółu odwiedzających Zoo Wrocław stanowili obcokrajowcy, w tym 10% Ukraińcy.

Kolejnym z przedstawionych wrocławskich rozwiązań jest cyklicznie organizowany program „Wakacyjna przygoda”. Projekt ten jest stworzony i finansowany przez gminę Wrocław, która w konkursie dotacyjnym wybiera propozycje przygotowane przez lokalne organizacje pozarządowe. Budżet projektu w roku 2022 wyniósł 400 000 zł, a do realizacji skierowano pomysły 21 podmiotów, które przygotowały atrakcyjne propozycje spędzania wolnego czasu w wakacje dla dzieci i młodzieży [Wakacyjna przygoda 2022, 2022]. Celem projektu jest zachęcenie uczestników (dzieci i młodzieży szkolnej) do poznawania świata, rozwijania zainteresowań, poznawania rówieśników, budowania i utrwalania relacji. Formy i tematyka zajęć są bardzo różnorodne, ale powinny one propagować aktywność na świeżym powietrzu jako alternatywę dla spędzania czasu przy mediach elektronicznych. Uczestnicy mogą zapoznać się m.in. ze sztuką cyrkową, sitodrukiem, poznać kulturę Japonii, odkryć zakamarki wrocławskich osiedli, wziąć udział w zajęciach ruchowych, warsztatach kreatywnych i artystycznych.

¹³ Informacje pochodzą od pracowników Zoo Wrocław, w którym jedna z autorek realizuje projekt finansowany przez gminę Wrocław pt.: „Wrocławskie zoo liderem turystyki we Wrocławiu – opracowanie strategii rozwoju turystyki” w okresie od 01.10.2022 r. do 30.09.2023 r.

Jedną z organizacji realizujących projekty w tym programie jest Fundacja PROM. Fundacja rozpoczęła swoją działalność w 2004 roku skupiając wokół siebie działaczy społecznych: nauczycieli, terapeutów, psychologów, etnologów, historyków, socjologów i podejmując inicjatywy z zakresu edukacji, badań naukowych, społeczeństwa obywatelskiego i kultury. Głównym celem działalności fundacji jest integracja osób i grup narażonych na marginalizację i wykluczenie społeczne przez prowadzenie klubów środowiskowych dla dzieci z rodzin dysfunkcyjnych. W czasie wakacji fundacja PROM tworzy projekty kierowane do dzieci i młodzieży zamieszkującej we Wrocławiu lub przebywającej w mieście podczas wakacji. Program obejmuje miejskie wycieczki z przewodnikiem PTTK, wycieczki autokarowe po Dolnym Śląsku oraz serię warsztatów edukacyjno-integracyjnych. Ostatnia edycja programu, zrealizowana w 2022 roku, zatytułowana była „Przygoda czas start – aktywny młody Wrocławianin w terenie”. Od 21 lipca do 11 sierpnia przeprowadzono 14 różnego rodzaju imprez, wśród których wymienić należy: „Wakacje z przygodą - autokarowe wycieczki poza Wrocław”, „Śladami wrocławskich krasnali - wycieczki z przewodnikiem po Wrocławiu” oraz warsztaty integracyjno-edukacyjne „Wrocławski patchwork – wiele kultur, jedno miasto”. Każdemu z tych przedsięwzięć towarzyszyły dodatkowe godzinne warsztaty z profilaktyki uzależnień. Stacjonarne zajęcia przeprowadzone były w pomieszczeniach Klubowego Centrum Aktywności i Integracji dla dzieci i młodzieży „Zakątek Krasnoludka”. Oprócz poznawania walorów krajoznawczych Dolnego Śląska i Wrocławia, uczestnicy poprzez udział w warsztatach zapoznawali się z kulturową różnorodnością Wrocławia, w tym z działalnością grupy wokalno-tanecznej „Terni Romani Bacht” (Małe, romskie szczęście). Zespół ten tworzy ok 35 osób, głównie z wrocławskich szkół podstawowych. Ideą grupy jest integracja dzieci z różnych środowisk, w tym: Bergitki Roma, Lowarów, Polskiej Romy oraz dzieci nieromskich.

Projekt z cyklu „Wakacyjna przygoda” realizowany był przez Fundację PROM również w 2021 roku, a jego podtytuł brzmiał „Tour de Wrocław – aktywny, młody Wrocławianin w terenie”. W ramach programu zorganizowano cztery wydarzenia w formie wycieczek edukacyjno-rekreacyjnych, podczas których uczestnicy mieli możliwość wzięcia udziału w specjalistycznym kursie na Młodego Wrocławskiego Przewodnika. Głównym założeniem przeprowadzonych wycieczek było połączenie turystyki poznawczej z aktywnością ruchową. Zróżnicowanie form zwiedzania i wplecenie w program krajoznawczy aktywności fizycznej było szczególnie

uczestników (dzieci i młodzieży szkolnej) biorąc po uwagę wcześniejszy okres kwarantanny i izolacji społecznej. Tematyka poszczególnych wycieczek była następująca:

- Wrocław z lotu ptaka – dzień legend, gotyckich kościołów i punktów widokowych.
- Twierdza, więzienie i stare podziemia, czyli wrocławskie historie z dreszczykiem.
- Wrocław od Odry oraz 150 lat historii wrocławskiego Zoo.
- Dzień Muzeum oraz wrocławskich parków

W programie wzięło udział 37 osób. Każda z nich otrzymała Certyfikat Młodego Wrocławskiego Przewodnika. Przedsięwzięcia realizowane przez Fundację PROM zdecydowanie spełniają kryteria turystyki społecznej, kierowanej do dzieci i młodzieży, z naciskiem na rozwijanie kompetencji społecznych, poszanowanie różnorodności kulturowej i budowanie tożsamości lokalnej.

Sednem turystyki społecznej jest organizowanie wyjazdów turystycznych dla osób, które z różnych przyczyn nie uczestniczą w turystyce. W cel ten idealnie wpisuje się działalność Fundacji Ładne Historie, a w szczególności ich flagowy projekt „Łączą nas góry”. Fundacja Ładne Historie powstała jako efekt współpracy osób, które na co dzień zajmują się edukacją i animacją, szeroko definiowaną kulturą i sztuką, a także tożsamością lokalną i dziedzictwem kulturowym. Strategicznym celem działalności organizacji jest kreowanie zmian w myśleniu o edukacji kulturowej i społecznej, a także rozwijanie nowych narzędzi służących jej realizacji. Program fundacji realizowany jest w przekonaniu, „że to właśnie kultura – otwarta, dostępna i wynikająca z lokalnych potrzeb – jest narzędziem do kreowania pozytywnej zmiany społecznej w polskich regionach, miastach i na osiedlach” [Fundacja Ładne Historie, 2022].

Projekt „Łączą nas góry” polega na organizacji wycieczek górskich w Sudety dla osób z niepełnosprawnościami oraz ich rodzin i osób z najbliższego otoczenia. Rozpoczął się w 2019 roku i w ciągu trzech lat istnienia odniósł niezwykle sukces. Do tej pory w ramach projektu zorganizowano 36 wycieczek górskich, w których udział wzięło ponad 150 osób z niepełnosprawnościami i ponad 200 osób zdrowych [Łączą nas góry – o projekcie, 2022]. Według pomysłodawców wycieczki górskie mogą stanowić doskonałą formę rehabilitacji i opieki wytechnieniowej, która jednak nie jest dostępna dla większości osób z niepełnosprawnościami. Podczas wyjazdów organizowanych przez Ładne Historie zapewniony jest specjalistyczny sprzęt - wózki

i nosidła oraz profesjonalna opieka przewodników górskich, fizjoterapeutów i psychologów. Współpraca ze środowiskiem osób z niepełnosprawnościami pozwoliła twórcom programu zauważyć, jak wielkim problemem jest wykluczenie z życia społecznego osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów. Pokłosiem tego jest kolejny program realizowany przez fundację „(Po)łączą nas góry”, który stanowi nie tylko kontynuację działań związanych z udostępnieniem szlaków górskich osobom z niepełnosprawnościami, ale także (a może przede wszystkim) wdrażaniem nowych innowacyjnych form opieki wytchnieniowej dla rodzin i opiekunów. Turystyka wytchnieniowa dla opiekunów osób z niepełnosprawnościami pozwala zapewnić odpoczynek fizyczny i umysłowy osobom, które odgrywają kluczową rolę w procesie opieki zdrowotnej nad osobami z niepełnosprawnościami [Holda 2015]. Jednym z elementów programu „(Po)łączą nas góry” jest stworzenie pierwszej w kraju Ogólnopolskiej Sieci Turystyki Wytchnieniowej, której inauguracja odbyła się w czerwcu 2022 r. Celem sieci jest połączenie podmiotów zajmujących się turystyką osób z niepełnosprawnościami oraz tych które wdrażają różne formy opieki wytchnieniowej oraz wskazanie możliwości powiązania tych usług w jeden produkt [Ogólnopolska Sieć Turystyki Wytchnieniowej, 2022]. Przedstawiony przykład obrazuje, że turystyka społeczna może stanowić atrakcyjny produkt turystyczny, łączyć różne grupy interesariuszy i być organizowana w sposób systemowy.

Niezwykle ważnymi organizacjami, działającymi w ramach turystyki społecznej są kluby seniora, które promują aktywny wypoczynek, integrację oraz wartościowe spędzanie wolnego czasu dla ludzi starszych. Jednym z przykładów może być Klub Aktywnego Seniora, działający przy Stowarzyszeniu Promocji Sportu FAN we Wrocławiu. Stowarzyszenie to zostało założone w 2005 roku, z inicjatywy członków nieformalnej grupy Klubu Kibica Gwardii Wrocław. Do statutowych celów działalności organizacji zalicza się m.in.:

- kreowanie, propagowanie i wspieranie pozytywnych postaw w zakresie budowy społeczeństwa obywatelskiego oraz rozwoju społeczności lokalnych,
- promowanie nowych technologii ze szczególnym uwzględnieniem technologii informacyjnych oraz osiągnięć naukowych w różnych obszarach sportu i rehabilitacji,
- propagowanie sportu jako wartościowej formy spędzania wolnego czasu niezależnie od wieku i warunków środowiskowych,

- podejmowanie działań mających na celu pokonywanie barier tłumiących myślenie i świadomość, ludzkiej nietolerancji oraz braku ambicji.

Klub Aktywnego Seniora powstał w 2010 roku, na kanwie współpracy z Wrocławskim Centrum Seniora i od początku istnienia jest jedną z najbardziej prężnie działających sekcji stowarzyszenia [Klub Aktywnego ..., 2023]. Od momentu założenia klub realizuje projekty w ramach miejskiego programu „działalność klubów seniora”, współfinansowanego ze środków Gminy Wrocław. W ramach klubu realizowanych jest wiele ciekawych form spędzania wolnego czasu, aktywizujących członków pod kątem aktywności ruchowej i umysłowej, np.: wyjścia na basen, treningi pamięci, gimnastykę, zajęcia nordic walking, senioralna liga gry w kręgle oraz jedno- i kilkudniowe wycieczki. Klub został nagrodzony w 2012 roku przez Wrocławskie Centrum Seniora certyfikatem „Miejsce Przyjazne Seniorom”, a w 2013 roku uzyskał tytuł „zDolne NGO” przyznany przez Samorząd Województwa Dolnośląskiego. Jednym z produktów turystyki społecznej realizowanych przez stowarzyszenie była wycieczka do Sandomierza, zorganizowana we wrześniu 2021 roku. W programie uwzględniono m.in.: zwiedzanie starego miasta z przewodnikiem (średniowieczny rynek z gotyckim ratuszem, kościół św. Jakuba, zespół klasztorny benedyktynek, Dom Długosza, jezuickie Collegium Gostomianum, Brama Opatowska, podziemna trasa turystyczna), spacer do lessowego Wąwozu Królowej Jadwigi, rejs statkiem po Wiśle czy też wspólne ognisko. W opinii uczestników¹⁴ wycieczka była bardzo udana, seniorzy z wielkim zaangażowaniem poznawali walory krajoznawcze Sandomierza i wyrazili chęć udziału w kolejnych wyjazdach.

Ostatni z przykładów dotyczy rodzin w specjalnej sytuacji. Dla zilustrowania działań w ramach turystyki społecznej adresowanych do tej grupy ukazano działalność Wrocławskiego Stowarzyszenia Abstynentów „Starówka”. Misją organizacji jest promocja trzeźwego, zdrowego trybu życia, pomoc osobom uzależnionym od alkoholu w podjęciu decyzji o leczeniu i wspieranie ich w drodze do trzeźwego, lepszego jutra. Członkowie Stowarzyszenia wspierają również osoby współuzależnione i dorosłe dzieci alkoholików w trudnych chwilach spowodowanych uzależnieniem najbliższych. W swojej działalności organizacja kładzie duży nacisk na organizację i promocję różnorodnych sposobów trzeźwego spędzania wolnego czasu, od wszelkich form

¹⁴ Członkinią Klubu Aktywnego Seniora a zarazem uczestniczką omawianej wycieczki była krewna jednej z autorek

aktywności ruchowej, przez zajęcia hobbystyczne, do udziału w imprezach kulturalnych organizowanych na terenie miasta Wrocławia. Realizacja działań Stowarzyszenia odbywa się m.in. poprzez wspólne wyjazdy integracyjne połączone z wędrówkami po górach, zwiedzanie zabytków Dolnego Śląska, organizowanie imprez plenerowych dla rodzin osób uzależnionych od alkoholu czy propagowanie aktywnego wypoczynku [<http://www.wsastarowka.pl/o-nas.html>]. W 2022 roku stowarzyszenie zorganizowało dwa wyjazdy krajoznawczo-integracyjne w Sudety (do Karpacza i Szklarskiej Poręby). Wyjazd do Karpacza miał miejsce w dniach 13-15.05, natomiast do Szklarskiej Poręby w dniach 30.09-02.10. W czasie obu wycieczek uczestnicy w miarę swoich możliwości odbywali wędrówki górskie, spacerowali po miejscowościach, zwiedzających ich główne atrakcje a także wspólnie biesiadowali przy ognisku. W czasie tych wyjazdów oprócz programu krajoznawczego istotne było także dostarczanie wsparcia i wspomaganie rozwoju osobistego uczestników. Warto zauważyć, że programy imprez turystycznych dla osób, które wyszły z choroby alkoholowej oraz dla ich rodzin, powinny być konstruowane tak, aby unikać miejsc i sytuacji, w których występuje alkohol, np. zwiedzanie browarów czy spożywanie posiłków w pubach. Jest to istotne z punktu widzenia terapii odwykowej oraz dobrego samopoczucia uczestników wycieczek. Tego typu wyjazdy organizowane są rzadko, głównie przez stowarzyszenia abstynenckie i prozdrowotne, dlatego zasadne byłoby tworzenie podobnych ofert turystycznych, przez komercyjne podmioty zajmujące się organizacją turystyki.

Zakończenie

Turystyka społeczna jest zjawiskiem niezwykle szerokim, zaliczyć można do niej bardzo wiele różnych rodzajów i form turystyki. Zazwyczaj łączy je podmiot, którym są uczestnicy – osoby, które z różnych względów na co dzień nie mogą korzystać z oferty turystycznej. Przedstawione w artykule przykłady dotyczące Krakowa i Wrocławia stanowią niewielki wycinek działań, kierowanych do grup zagrożonych wykluczeniem, w tych ośrodkach. Dokonany przez autorki przegląd ofert pozwala stwierdzić, że największa liczba projektów kierowana jest do dzieci i młodzieży. Są to zarówno wycieczki/wyjazdy całkowicie bezpłatne (np. z funduszy gminnych), jak i oferty w części dofinansowywane (np. z programu „Poznaj Polskę” czy bon turystyczny). Oczywistym ograniczeniem przeprowadzonej analizy, może być fakt, że dotyczy ona dwóch z czterech największych aglomeracji miejskich Polski. W miastach tych, istnieje

wiele instytucji publicznych oraz organizacji pozarządowych i podmiotów prywatnych, które poprzez swoje działania wspierają potencjalnych odbiorców turystyki społecznej. Zapewne inaczej sytuacja wygląda na terenach wiejskich i w mniejszych miastach. Należałoby więc rozszerzyć analizę na inne regiony Polski, w tym gminy i powiaty o niższych dochodach mieszkańców, większym bezrobociu czy niższym wskaźnikiem skolaryzacji.

Na podstawie przeglądu ofert turystyki społecznej można stwierdzić, że wybrane przez autorki przykłady mogą stanowić tzw. dobre praktyki (*best practice*) i być pewnego rodzaju wzorami dla innych podmiotów tworzących i realizujących produkty turystyki społecznej. To, co może odróżniać je od innych imprez turystycznych, to baczniejsze zwrócenie uwagi na potrzeby uczestników, którzy z racji specyficznych ograniczeń nie mogą skorzystać w pełni z typowej oferty podmiotów turystycznych. Bariery te mogą mieć charakter finansowy, ale także społeczny, organizacyjny, psychologiczny, architektoniczny czy informacyjny. Przedstawione przykłady pokazują, jak organizatorzy turystyki z powodzeniem eliminują utrudnienia, powodując tym samym, że turystyka staje się dostępna dla różnych grup uczestników.

Turystyka ułatwia integrację społeczną i rehabilitację [Blichfeld, Nicolaisen 2011], wzmacnia poczucie godności i własnej wartości, buduje więzi emocjonalne z innymi osobami a także odwiedzanym obszarem [Tecău i in. 2019, Sica i in. 2021]. Turystyka społeczna pozwala zwiększyć udział odbiorców usług turystycznych i może przyczynić się do popularyzacji walorów kulturowych, szczególnie wśród grup wykluczonych społecznie, które dotychczas nie miały możliwości z tego typu ofert korzystać. Korzyści z tworzenia produktów turystyki społecznej będą miały więc wymiar nie tylko społeczny, ale również ekonomiczny, co może skłonić również komercyjnych organizatorów turystyki do poszerzenia ich oferty i skierowania jej do odbiorców dotychczas pomijanych.

Bibliografia

- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce. Stan, szanse i zagrożenia*, 2007, Instytut Turystyki, Warszawa
- Berbeka J., 2014, *Konsumpcja usług turystyki społecznej - obecnie i w przyszłości*, „Konsumpcja i Rozwój”, nr 2 (7), s. 39-49
- Blichfeld B. S., Nicolaisen J. 2011, *Disabled travel: Not easy, but doable*, “Current Issues in Tourism”, 14 (1), 79-102
- Boeske Ł., 2017, *Aplikacje mobilne pomiędzy regałami*, „Biuletyn EBIB”, nr 3(173), Biblioteki naukowe: oczekiwania naukowców a oferta bibliotek, <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/134>, data pobrania: 10.02.2023

- Cisneros-Martínez J. D., McCabe S., Fernández-Morales A., 2018, *Social tourism: research advances, but stasis in policy. Bridging the divide*, „Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events”, vol. 3, iss. 3, s. 181-188, DOI: <https://doi.org/10.1080/19407963.2018.1490859>
- Derco J., Štrba L., 2020, *Social tourism in the Slovak Republic: notes on selected aspects*, „Current Issues in Tourism”, vol. 23, iss. 20, DOI: 10.1080/13683500.2019.1685472
- Idziak W., 2011, *Turystyka społeczna – inspiracje dla turystyki wiejskiej*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica”, nr 288 (64), s. 9–18
- Jablonska J., Jaremko M., Timcak G. M., 2016, *Social Tourism, Its Clients and Perspectives*, „Mediterranean Journal of Social Sciences”, MCSER Publishing, Rome-Italy, vol. 7, no. 3, DOI: 10.5901/mjss.2016.v7n3s1p42, s.42-52
- Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży „Mały Podróżnik” 2023, <http://www.malypodroznik.com/dzialanie.html>, data pobrania: 12.02.2023
- Falk J., H., Claudio N., Meier D., 2023, *Measuring the Public Value of Finnish Museum Experiences*, Institute for Learning Innovation
- Fundacja Ładne Historie, O Fundacji, <https://ladnehistorie.pl/fundacja/> data pobrania: 10.02.2023
- Gryszel P., 2012, Wybrane aspekty rozwoju turystyki społecznej w Republice Czeskiej, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 259, s. 124-132
- Holda R., *Respite Tourism for Family Caregivers* [w:] M. Cooper, K. Vafadari, & M. Hieda (Red.), “Current Issues and Emerging Trends in Medical Tourism”, IGI Global, s. 218-231, DOI: 10.4018/978-1-4666-8574-1.ch016
- Hunziker W., 1957, *Cio che rimarrebbe ancora da dire sul turismo sociale*, „Revue de Tourisme”, 2, s. 52-57
- Jeżowski G., 2017, *Dni Pamięci Ofiar Gestapo 2007–2016. Podsumowanie i wnioski z realizacji wydarzenia muzealnego*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Krakowa”, nr 35, s. 515-526
- Klub Aktywnego Seniora 2023, <https://fan.org.pl/index.php/grupy/klub-aktywnego-seniora/>, data pobrania: 11.02.2023
- Kociszewski P., 2021, *Oferta dla seniorów w kontekście turystyki społecznej - istota i zróżnicowanie*, [w:] *Turystyka społeczna w Polsce*, A. Stasiak (red.), Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków-Świdnica, s. 137-163
- Kołodziejczyk J., 2018, *Sposoby przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu: inkluzja społeczna w organizacji*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania”, t. 13, nr 2, s. 17-30
- Korbiel K., Dominek I., 2021, *Turystyka społeczna w badaniach naukowych*, [w:] *Turystyka społeczna w Polsce*, A. Stasiak (red.), Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków-Świdnica, s. 63-81
- Kruczek Z., 2015, *Co kraj to obyczaj – znaczenie różnic kulturowych w turystyce międzynarodowej*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1, s. 45-62, <http://turystykakulturowa.org/ojs/index.php/tk/article/view/541/507>, data dostępu: 7.02.2023
- Makowska M. (red.), 2013, *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Naukowe Scholar sp. z o.o., Warszawa
- Manczak I., Bajak M., 2022a, *Kreowanie doświadczeń turystycznych za pośrednictwem aplikacji mobilnych: (na przykładzie funkcjonalności aplikacji regionu - "VisitMalopolska")*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1(122), s. 85-108,

- <http://turystykakulturowa.org/ojs/index.php/tk/article/view/1322/1093>, data dostępu: 07.02.2023
- Manczak I., Bajak M., 2022b, *Wymiar edukacyjny muzealnej aplikacji mobilnej: przypadek Żydowskiego Muzeum Galicja w Krakowie*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne”, t. 40
- McCabe S., 2020, *Tourism for all? Considering social tourism: a perspective paper*, „Tourism Review”, vol. 75, no. 1, s. 61-64, DOI: <https://doi.org/10.1108/TR-06-2019-0264>
- Meyer B., 2020, *Funkcje turystyki i rekreacji*, [w:] *Ekonomika turystyki i rekreacji*, A. Panasiuk (red.), PWN, Warszawa
- Mikos von Rohrscheidt A., 2021, *Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej*, [w:] *Turystyka społeczna w Polsce*, A. Stasiak (red.), Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków-Świdnica, s. 31-61
- Minnaert L., Maitland R., Miller G., 2006, *Social Tourism and its Ethical Foundations*, „Tourism Culture & Communication”, vol. 12, no. 7, s. 7-17
- Muzeum Krakowa 2023, <https://muzeumkrakowa.pl/aktualnosci/gra-miejska-akcja-krowodrza>, data pobrania: 10.02.2023
- Muzeum Narodowe w Krakowie 2023, <https://mnk.pl/aktualnosci/nowy-dom-nowe-miasto-warsztaty-dla-osob-doroslych-z-niepełnosprawnością-intelektualną>, data pobrania: 10.02.2023
- Nowak A., 2021, *Rola podmiotów ekonomii społecznej jako kreatorów popytu i podaży na rynku turystycznym na wybranych przykładach*, [w:] *Turystyka społeczna w Polsce*, A. Stasiak (red.), Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków-Świdnica, s. 115-134
- Ogólnopolska Sieć Turystyki Wytchnieniowej, Fundacja Ładne Historie, 2022, <https://ladnehistorie.pl/ogólnopolska-siec-turystyki-wytchnieniowej/> data pobrania: 10.02.2023
- Olak A., 2021), *Adaptacja kulturowa – przystosowanie się emigrantów ukraińskich w społeczeństwie do polskiej rzeczywistości. Zarys problematyki*, „Współczesne Problemy Zarządzania”, t. 9, nr 2(19), s. 77–87, DOI: <https://doi.org/10.52934/wpz.152>
- Olszewski-Strzyżowski D. J., 2021, *Dostęp do turystyki wykluczonych grup społecznych – próba zbadania zjawiska na wybranych przykładach*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, nr 35(3), s. 277–294, DOI: <https://doi.org/10.24917/20801653.353.17>
- Osojca-Kozłowska S., 2021, *Gospodarczy wymiar turystyki społecznej*, [w:] *Turystyka społeczna w Polsce*, A. Stasiak (red.), Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków-Świdnica, s. 85-115
- Pomoc dla Ukrainy*, 2022, <https://zoo.wroclaw.pl/blog/2022/04/01/pomoc-dla-ukrainy/> data dostępu: 10.02.2023
- Rapacz A., Jaremen D. E., 2014, *About the Essence of Social Tourism and its Financing in Poland*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki”, nr 4(28), s. 53-69
- Regulamin gry miejskiej Akcja Krowodrza 12 września 2022 roku, <https://muzeumkrakowa.pl/aktualnosci/gra-miejska-akcja-krowodrza>, data dostępu: 10.02.2023

- Robey D., Taylor W., 2018, *Engaged participant observation: An integrative approach to qualitative field research for practitioner-scholars*, „Engaged Management ReView”, vol. 2, iss. 1, DOI: <https://doi.org/10.28953/2375-8643.1028>
- Scheyvens R., Biddulph R., 2018, *Inclusive tourism development*, „Tourism Geographies”, vol. 20, iss. 1, DOI: <https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1381985>
- Sica E., Sisto R., Bianchi P., Cappelletti G., [2021], *Inclusivity and Responsible Tourism: Designing a Trademark for a National Park Area*, “Sustainability” 13, 13. <https://dx.doi.org/10.3390/su13010013>
- Skutnik J., 2015, *Krzesło w muzeum – o obecności seniorów w muzeum*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, t. 16, s. 265-278
- Stasiak A., 2021, *Wprowadzenie*, [w:] *Turystyka społeczna w Polsce*, A. Stasiak (red.), Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków-Świdnica, s. 7-12
- Sonuç N., Oral S., 2017, *A sustainable approach to social tourism development: The case of İzmir city*, „Journal of Tourism Theory and Research”, vol. 3(1), s. 25-42, DOI: [10.24288/jttr.279177](https://doi.org/10.24288/jttr.279177)
- Szady J., 2017, *Edukacja w przestrzeni miejskiej – refleksja dydaktyczna*, [w:] *Gry miejskiej w działalności edukacyjnej archiwów*, H. Mazur, A. Rosa (red.), Forum Edukatorów Archiwalnych, Kielce-Toruń, s. 14-19
- Szafranek A., Halicki J., 2016, *Wybrane aspekty inkluzji społecznej*, [w:] M. Halicka, J. Halicki, K. Czykiera (red.), *Niepelnosprawność. Poznać, przeżyć, zrozumieć*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 151–164
- Tecău A. S., Brătucu G., Tescasiu B., Chitu I. B., Constantin, C., Foris D. 2019, *Responsible Tourism—Integrating Families with Disabled Children in Tourist Destinations*, “Sustainability”, 11, 4420. <https://doi.org/10.3390/su11164420>
- Wakacyjna przygoda 2022, 12 lipca 2022, Wrocławskie Centrum Rozwoju Społecznego, <https://wcrs.wroclaw.pl/aktualnosci/wakacyjna-przygoda-2022/>, data pobrania: 11.02.2023
- Więckowski R., 2015, *Włączeni w muzeum*, [w:] *ABC Gość niepełnosprawny w muzeum*, cz. 2, *Niepelnosprawność intelektualna, autyzm, grupy zróżnicowane*, nr 7, s. 12-26, Warszawa, Szkolenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, https://nimosz.pl/files/publications/27/ABC_Gosc_niepelnosprawny_cz2.pdf, data pobrania: 10.02.2023
- Wrocławskie Stowarzyszenie Abstynentów „Starówka”, <http://www.wsastarowka.pl/onas.html> data dostępu: 11.02.2023
- Vento E., 2022, *Exploring the effectiveness of social holidays in the Finnish context*, „Tourism Recreation Research”, DOI: [10.1080/02508281.2022.2067954](https://doi.org/10.1080/02508281.2022.2067954)
- Wójcik-Karpacz A., 2018, *Implikacje praktyczne teorii interesariuszy: czego mniejsze firmy mogą się nauczyć od większych względem interesariusz wewnętrznych?* „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 348, s. 7-25
- Zubowicz Ł., Lewczuk D., Piątek M., 2020, *Istota gry miejskiej w procesie kreowania turystycznego wizerunku miasta*, „Akademia Zarządzania”, nr 4(3), s. 226-240
- Zwiśło M., 2022, *Turyści we własnym mieście: flânerie czasów pandemii COVID-19 (na przykładzie Krakowa)*, „Turystyka Kulturowa”, nr 125, s. 7-28, <http://turystykakulturowa.org/ojs/index.php/tk/article/view/1345/1123>, data pobrania: 7.02.2023

Directions of development of the cultural social tourism offer – the case of Krakow and Wroclaw

Abstract: The aim of the article is to outline the directions of development of the social tourism offer in the cultural dimension. The analysis covers tourism programmes implemented in Kraków and Wrocław. For the purposes of the research a case study method and participatory observation were used. It was decided to identify and discuss in more detail selected examples that fall within the scope of the subject of the considerations. On the basis of the analyses made, answers to the research questions were formulated, which determined the theoretical framework of the study. In its first part, the literature on social tourism is reviewed. In the following part, issues concerning the ways of creating a tourist offer are highlighted, including specific forms (e.g. excursions, urban games, museum workshops). The key part of the article is a presentation of the offer of social tourism products on the examples of Krakow and Wrocław. The study presents the leading features of the studied examples which reflect the nature of the changes taking place in the domestic tourism market.

Keywords: social tourism, tourism offer, Krakow, Wroclaw, directions of social tourism development